

БИЛДИРИШ
РЕСПУБЛИКА ТЫВА
ИМ. А.С. ПУШКИНА

ШЫН

№ 142
(17943)

2010 чылдың
ноябрь 25,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Шийтиел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru

ТЫВА. Өзүнденн базымнары

ЧОННУҢ ХЕРЕГЛЕЛИН ХАНДЫРАР СОРУЛГАЛЫГ

Чаа чылды уткуурувуска чедир хөй-ле эвес үрктан. Чөөн чүк чоннарының календары-биле болай чылын уткуп турарывыс барымдаалап, амытан үнүш аймаанга ынак болгай дээн одал-биле байырлал столунга чаа бышкан, хологтуг арыг бистиң тус черниң продукциязы огурец, помидор аймаан ол үеде садып ап болур деп айтырыглыг Кызылдың «Теплица комбинатадынга» барып четтим.

Ишкы соок дыңзып, хүн ап келзе-даа, мында ажыл-туур ол-ла тавында чоруп тур. Бистиң Тываның ышкаш бойдузу шириин черге бүдүн дургузунда ногаа аймаан эри — нарын айтырыгларның эри. Ынчалза-даа эрткен чылын арга-дуржулгазын өөренип шаан, чаа технологияларны алап, ажылды углап-баштап, кандыг-даа продукцияны туру билдиги удуртулга, кылаажылдан дорт хамааржыр-еп түнелге келдим.

Кызыл кожуунда күрүнениң арыглыг бүдүрүлгези болур «Теплица комбинатады» хоозурааш-соонда катап бут кырынга бодунуң продукциязы-биле ачык чоннуң хереглелин хан-ап эгелээн бүдүрүлгелерниң эинге санадыр. Бо чылын бут-ка хөндүрүп эгелээн бүдү-баштайгы сезонда кызылчы-болгаш республиканың ко-арынагга ниитизи-биле 60 хире чаа бышкан, экологтуг арыг-т — огурецтиң дүжүдүн са-аарганы — эки эгелээшкн. Иң огурецтери хереглел ры-ээлеп турганы чажыт эвес. Айгы удаада «эффект» деп у тарааш, оон хоомай эвес-тту, орулганы-даа алган у.

Бүдүрүлгө бот-орулга-чарыл-га ажыл-агыйга хамааржыр-ида кирип алган орулга-биле-активте ажылдап турар кижин акша-шалыңчыне база эн-ол — одаар чүүлду садып-чыне чарыгдалдарны үндүрүп-а. Чайгы үеде үш дугаар одал-телун база саткаш, салгаш, дылга бээрин күштелдир-комбинаттың удуртукчузу-ман Эмирасанович Ягъяев-лай-дыр. Ам мурнунда берге-рыгларның бирээзи — узун-ты хүр-менди ажары. Чүге-бүдүрүлгениң теплицалары-ногуур чылыын доктаамал ту-биле хүнде-ле 3-4 тонна-дашты одаар. А бир айда-тонна чедэ бээр-дир. Ынчал-те саң-хөө айтырынга бир-ында кээри билдингир. Чүге чылыг-чылыдылга төвүнге-унуп албас силер, баш аартып

ныг-ла» үнүш. Ынчангаш борбак-ташкан баштайгы помидор көстүп келгеш, баштайгы дүжүттү берги-жеге дээр 100 хире хонук эрткени ол — деп, бүдүрүлгениң кол агро-ному Аяс Анай-оолович Сарыглар одуруглар аразын кезивишаан, бодунуң өпейледип өстүргени чаш төлү дег, кызыдыр быжа берген помидорларже айтып, биске тайылбырны берди. Бо хүнде тем-пературлуг норманы хандырып ту-рар тускай дериттинген үш санныг теплицада 15 кижин доктаамал

Кол агроном Аяс Сарыглар биле бүдүрүлгениң директору Нариман Ягъяев олар.

Хоочун ногаажы Манчимаа Бора чыылда цезинде.

удур менден айтырды. «Ол тала-зы-биле база чугаалажып, эконо-миктиг санаашкыннары кылган бис. Бир эвес ЧЭТ-ке коштар болзувусса, айда-ла 360 муң хире рубльди төлээр алаар бис. Ам бот-тарывыс котельнаявысты одааш, оон барык чартыын камнап алыр-дыр бис» — деп тайылбырлады. Чугаавыс эгезиниң кол ужуу — ногааны Чаа чылда садып алыр бис бе деп айтырылга келдим.

«Ынчанмайн канчаар, кызыл-чыларны ол үеде чаа бышкан про-дукция-биле хандырыптар бис деп аазап тур мен. Барып көрээлиңер даан дээш, теплицаларга эккелди. Арыг-сили-даа аажок, чырык, ортумак температуралыг, улуг хем-чээлдиг өрээлдерде ногаажылар ажылдап тур. 32 чыл ажыл-стажыг бүдүрүлгениң хоочуну, ногаажы-мастер Манчимаа Шагаачиевна Бора огурецтер чыып турар черге келдивис.

— Помидор — баштай үрези-нин расадалап өзүмнээш, кам-ны-биле аңгылап, олуртур «чаң-

ажылдап турар. Бирги теплицада 2200 санныг помидор өзүмнери барык-ла ийи метр ажыр өзе бер-генин, агротехниктиг чемишчилдигелерни ажылгаышаан, ногаа ажаакчылары ажылдап турарын биске сонугатты. А огурец теп-лицаларында бо удаада шала бичежек, дузаарынга болгаш салат кылырынга таарымчалыг «кураж» болгаш «эталон» сорттарлыг 4500 дөстү ийи аңгы тарааш, оон баш-тайгы дүжүдүн ап эгелээнин көргүстү.

Эң-не үр болгаш үе негеттинер үнүш — помидор бо хүннерде баштайгы чемижин берип эгелээн. Бүдүрүлгө огурецин килде 90, помидорун 110 рубльге садыглар-же кирип турар. Чүге ындыг өртээ аарыл деп база айтырдым. «Даштыкы чурттардан, сонгаартан кээп турар ногааларны, фрукту-ларны орук ара үрелбезин дээш даштын химиктиг бүдүмелдер-биле чаап, иштин канчап-даа турар боор. А бистиң продукциявысты ногаажылар өзүмнерден ажаап

алгаш, ол-ла дораан садыгларже кирип турары-биле ылгалдыг. Агрочемишчилдигени технологтуг санаашкыннары кылып, кандыг-даа «химия», хажыдыышкын чокка бистиң аныяк специалистеривис кылып турар. Боттун арыг, эко-логтуг, чаа бышкан продукциязын көрүп тур ышкыжыл силер — деп, Нариман Эмирасанович чоргаарал-биле чугаалады. — Шенеп көрүңер даан» — дээш, берген огурецтерин чидивис-даа, шынал-ла, кыйырткайнып турар, суглуг, грядкадан боттун чаа ажаап алган ногаазы ышкаш чаагай болду, оон башка садыгларда чамдык огурец, помидорну чириге, кандыг ийик, хевири ындыг боор дээрден башка, кандыг-даа амдан чок, дайнар резина дайнар турган ышкаш болур ийик чоп. Ынчангаш садыглардан бистиң боттун ногааларын айтырып, садып алырынарны сүмеледим.

Айлаң МОНГУШ.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ тирттырган чуруктары.

ХУУ АЙТЫРЫГЛАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Тыва Республиканың Чазак-ның хамаатыларның дилеглерин болгаш билдиринишкннерин хүлээп алыр килдиз дилеглери онза чугула хамаатыларның документилен белектээш, Тыва Республиканың Чазакның Даргазының хүлээп алышыкы-нынга кириген.

Туберкулез аарыг 23 болгаш 29 харлыг өскүс угбашкылар чурттаар оран-сава чогуң Чазак Даргазынга чугаалааннар. Шолбан Кара-оол хамаатыларның дилээн кичээнгеилг дыңнааш, өскүс уруг-лар болгаш чингелделиг хамааты-ларга тыпсыр чингелделер дуга-йында хоойлужудулгага дүүштүр хемчег алырын Кызылдың мэрия-зынга дааскан. Хүлээп алышык-кына киришкен мэр Владислав Ховалыг өскүс уругларны чурттаар оран-сава-биле хандыраарының программасынга тускайлаан акша-ның күсели-биле бо айтырыгны шийтирлээрин хүлээнген.

Автомобиль озал-ондаанга таварышкаш, 1 бөлүктүн инвалиди болган херээжен кижиниң чурттаар оран-сава талазы-биле айтырыы база шийтирлеттинген. Аңаа хоо-райның Полевая кудумчузунда об-щественн өрээлди бээр болган.

Өске-даа хамаатылар ол хүн Чазак Даргазынга кирип, айтырыг-ларын чогумчалыг шийтирледип алган.

Чоннуң чагаалары болгаш ди-леглери-биле ажылдаар килдистин дыңнатканын езугаар алырга, бо чылдың эгезинден бээр 2210 кижин аңгы-аңгы дилеглерлиг келген, оларның 802-зи бижимел билди-ринишкннер кириген. Чазактың Даргазы болгаш оон оралакчы-лары 1764 хамаатыны хүлээп алган, Шолбан Кара-оолдун хүлээп алышыкынынга 641 кижин кирген.

Дилеглерниң барык 80 хире хуузу чуртталга шөлү-биле ханды-рылга дугайында болуп турар.

Бистиң корр.

Сарыг шажын ЫДЫКТЫГ ӨӨРЕДИГЖЕ

Чула айының Чула хүнүнде — ноябрь 30-де болур Ыдыктыг XIV Далай-Лама башкывыстың өндүр улуг Өөрединче Тываның Камбы-ламазы Тэнзин Цультимни чалат-тырган аалчы кылдыр кээрин бо чылдың август 13-те чалаан.

Ноябрь 23-те Тываның Камбы-ламазы Тэнзин Цультим элээн хөй чүдүкчүлөр-биле Дхарамсала хоо-райже аъттаныпканнар. Бистиң башкывыс каяа-даа, кажан-даа, кандыг-даа байдалдарда чүгле Тывазы дээш база бүгү амылыг-ларның чыргалаңы дээш чалбарып чоруурун буддист чүдүкчүлөр эки билер. Ынчангаш Тываның бүгү чону, «Шын» солунга бердинген номчукчулар, чогадыкчы ажыл-дың кижилери Пар чылының эки талаларын үнелеп үдээш, Тоолай чылының ажыл-ишчи үлүүн амыр-тайбың уткуп алылыңар.

Тываның Камбы-лама эргелели.

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА ЧУГУЛА ХЕРЕК

Ноябрь 23-те Тыва Республиканың Чазанга «Тываэнерго» ААН-ның чаа томуйлаттырган удуртукчу директору Вадим Ильич Пешкуровтун таныштырылгасы болуп эрткен. Аңаа Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оол, ТР-нің Чазаның Даргазының оралакчызының экономика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар С.И. Тен, ТР-нің үлетпүр болгаш энергетика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар К.Б. Сагаан-оол база «МРСК Сибири» ААН-ның чиңгине директору А.В. Антропенко олар киришкеннер.

Таныштырылганың эгезинде ТР-нің Чазаның Даргазы энергетика адыры республиканың удуртулгазының ажил-агыында чугула дээн адырларга хамааржыр дээрзин демдеглээш, ук ужура-жылга бо үеде — кыштың соогунуң эгелээни-биле болуп турарын кончук үезинде-дир деп демдеглээш. «МРСК Сибири» ААН-ның чиңгине директору А.В. Антропенко ооң удуртуп турары бүдүрүлгениң адыры болур «Тываэнерго» ААН-нинге чаа удуртукчу директорну томуйлаары ажил-агыың негелде болуп келгениң дугайында демдеглээш. Ужура-жылга үезинде ТР-нің Чазаның кежигүннери база республикада электри энергиязының хандырылгасын чорудуп турар улуг дээн бүдүрүлгениң төлээлери ол талазы-биле республикада байдалдың дугайында элээн чугаалашкан. Ажил-агыың чугааның түннелинде ийи таланың бир дөмөй онза демдеглээни-биле республикада электри хандырылгасының чугула айтырыглары илерээш. Оларга электри хандырылгасының шынары, электри

«Тываэнерго» ААН-ның удуртукчу директору В.И. Пешкуров.

энергиязы дээш өртөктерниң (тарифтерниң) хемчээли база республиканың чурттакчы чоннуң электри энергиязы дээш чыгып келген канчаар-даа аажок улуг хемчээлдиг өрелери болган.

База ол ышкаш ТР-нің Чазаның Даргазы «МРСК Сибири» ААН-ның чиңгине директорундан ук адырда кадрлар айтырыын эде

«МРСК Сибири» ААН-ның чиңгине директору А.В. Антропенко.

көөрүн дилээн. Республиканың боттун кадр курлавырларын тургузуп, удуртукчу дужаалдарга аныяк, идепкейжи тускай мергежилдиг кижилерден өөредип алза кандыгыл деп, ол сүмелээн. А.В. Антропенко ол талазы-биле тодаргай хемчеглер чорудар сорулгалыг бис дээрзин чугаалааш, республиканың профессионал өөредилге черлеринге тускай мергежилдер өөредир салбырлар ажыдарының дугайында дугуржулгалар чорударының дугайында дыңнаткан.

Ужуражылганың түннелинде ийи тала республиканың шынарлыг электри хандырылгасын, ол талазы-биле хөгжүлдээн база оондаа өске чидиг болуп турар айтырылгала хамаарыштыр шын шиитпирлер тып алырында оларның моон-даа соңгаар быжыг, демниг кады ажылдажылгасы чугула херек дээрзин демдеглээш.

Аяна БИЧЕ-ООЛ.
Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

ШОЛБАН КАРА-ООЛ КОНТРОЛЬГА АЛГАН

Тывада чаш уругларга сүттен кылган чемни организаастаар талазы-биле ажылды Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оол бодунуң контролюнга алган.

Республиканың Дээди Хуралына Айыткалынга Тываның Баштыңы Тывага уругларга сүттен кылган чемни белеткээрин организаастаарының эргежок чугулазынга доктааган. «Бистиң республика дээрге уругларга сүттен чем белеткээр кукназы чок кара чаңгыс регион бооп турар» — деп чугаалаан. Сүттен кылган янзы-бүрү чемнерни чаштарга белеткеп бээр дээрге кадык-шыырак салгалды өстүрериниң аргазы болур дээрзин ол айыткан.

Сүт продуктулары-биле чаштар чемин белеткээр дээрге нарын технологтуг чорудулга болур, ол социал угланышкынны, тодаргай башкарылганы болгаш шын санаашкыннарны негээр. «Сүттен чаштарга чем кылырын организаастаар ажылды Көдээ ажыл-агый, Кадык камгалал, Үлетпүр яамылары-биле кады чорударын Экономика яамызынга дагып тур мен. «Увайка» деп чижеглээн аттыг губернаторжу төлөвилелди организаастаар ужурулуг» — деп, ол чугаалаан.

«Малдан сүт продуктулары алыр кылдыр бүгү кожууннарда сүт хүлээп алыр тускайжыттылган пунктуларны ажыдары эгелээн» — деп, Чазак Даргазы демдеглээн. Илинкада бедик технологтуг сүт-бараан фермазының тудуу дооступ турар. «Алган сүттү кайнаар аппаарыл, ооң хереглекчизи кым

болурул — бо бүгү шийитинген турар ужурулуг» — деп чугаалаан.

ЭЛЕКТРИ ХАНДЫРЫЛГАЗЫ КАТАП ТУРГУСКА

Улуг хат хадаан соонда дүргени секундада 18 метр чурттарының түннелинде болгаш Бай-Тайга кожуунна чамдык суурларында электри хандырылгасы үзүктелген.

Өвүрнүң Саглыда болгаш чурда, Бай-Тайганың Шуйда 4 муң хире кижжи электри чок арткан. Амгы үеде Шуй электри шугумнарын бүрүтүргүскан, Өвүр кожуунна ларында ажыл уламчылап дээрзин Тываның үлетпүр бо энергетика сайыды Карим Са оол дыңнаткан.

Чазак Даргазы Шолбан оол байдалды контролюнга до мал алырын сайытка дааскан, кожууннуң чагырга даргазы Александр Куулар-биле телефон чыштыр чугаалашкан. Чырык арткан чурттакчыларже кичээни салырын, электри шугумнап тургузуп турар энергетик улуг дузаны чедирерин чаг даргазынга дааскан.

«Бойдустуң бо халавы 3936 кижжи чурттакчылыг 881 талга бажыңнары, беш уру садтары, ийи школа, ийи фешер-акушер пунктулары бол ийи культура бажыңнары чок арткан турган. Чуртта бажыңнары болгаш социал дузалыг объектилер пекча ол турган» — деп, РФ-тин Чазак Даргазы демдеглээн.

Тыва Республиканың зааның албан-езуунуң тызындан.

Валерия КОНГАР

КАФЕДРАНЫҢ ТӨӨГҮЗҮ-БИЛЕ...

Эрткен неделяда Тываның күрүне университединиң философия кафедрасы тургустунганындан бээр 25 чыл болган юбилейлиг байырлалын демдеглеп эрттирген. (Ол дугайында делгеренгей медээни ноябрьның 20-де парлаттыг солунга берген бис).

Кафедраның төөгүзүнүн арын-нары-биле «кыска аян-чоруктан» кылыптар болза, артык эвес боор. Ооң төөгүзү 1985 чылда марксизм-ленинизм кафедрасының эде тургустунганының түннелинде эгелээн. Ооң үндезилекчилери М.В. Ломоносов аттыг МКУ-нун, А.А. Жданов аттыг ЛКУ-нун болгаш Горькийниң күрүне университединиң философия болгаш экономика факультеттериниң доозукчулары. Кафедраның составынга 3 эртем кандидады турган. Оларга Н.Д. Ондар, М.М. Гаврилова, Т.Б. Будегечиева хамааржыр. База ол ышкаш улуг башкылар Г.О. Лицкевич, Л.С. Очур-оол, А.В. Копеев база аспирантылар Е.Ю. Владимирова, М.В. Монгуш. Кафедраны Н.Д. Ондар удуртуп турган.

1985 чылдан 1990 чылдарга чедир аныяк башкыларны аспирантура чорутканының түннелинде, А.В. Копеев биле Е.Ю. Владимирова кандидат диссертациязын чедишкени камгалал алганнар. 90 чылдардан 2000 чылга чедир кафедраны философия эртемнериниң кандидады М.М. Гаврилова удуртуп турган. Ол үениң дургузунда кафедра быжыгып, ооң одуруу чаа башкылар: О.М. Хо-

Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол О.М. Хомушкуга шаңнал тыпсып турары.

мушку, Е.К. Даваа база В.Р. Фельдман олар-биле немешкен.

М.М. Гаврилова кады ажылдааны автор М.Ш. Артаев-биле Тываның төөгүзүндө баштайгы тыва дыл кырында философия словарын белеткеп үндүрген.

Амгы үеде кафедрада бедик мергежилдиг специалистер ажылдап турар. Философия кафедрасының башкыларының сонугалдары Ада-чурттуң философия төөгүзүнүн, социал-философтуг болгаш ниитилелдин экономикайг сайзыралының айтырылгарынче угланган.

Кафедраның башкылары шупту факультеттерниң өөредилге чорудулгасын хандырып, философия болгаш культурология эртемнериниң башкылаашкынының методология айтырылгарынче улуг кичээгейни салбышаан, өөредилге планын барык-ла чаа эртемнер-биле тургузуп турарлар.

Кафедраның юбилейиниң байырлыг кезээнде ТР-нің Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оол чыылган башкыларга болгаш аалчыларга байыр чедирип, суй белээн сөңнээн. Ол байыр чедирип, чүве чугаалап тура, ынчан чаа-ла эртем чедип алыры-биле философия эртемниң талазы-биле дужаап кирип турганының дугайында солун сактыышкынны кылган.

Шаңналдар тыпсырының мурнунда байыр чедирери-биле ТывКУ-нун ректору, биология эртемнериниң доктору С.О. Ондар сөстү алган. Ол: «Философтар дээрге онза угаан бүдүштүг кижилер-дир. Силерниң кирип турар улуг үлүг-хуунарны бедии-биле үнелээр-дир бис. Бистиң мурнувуста келир үе, сорулгалар бар. База ол ышкаш келир үениң салгалы, аспирантыларывыс база бар. Бо чылын безин МКУ-нун философия мергежилдиг ийи доозукчузун хү-

Байырлыг хурал чезинде.

лээп алдывыс. Ынчангаш кафедраның бурунгаар хөгжүлдэи бар» — деп демдеглээш, университеттиң мурнундан белек кылдыр экраныг мультимедийлиг проекторну берген.

Башкарыкчы шаңналдар тыпсыр кезээн чарлаан. «Тываның күрүне университединиң алдарлыг башкызы» хүндүлүг аттарны Н.Д. Ондарга база философия кафедрасының доцентизи Т.Б. Будегечиевага тывыскан. Олар философия кафедрасының үндезилекчилеринге хамааржырлар. ТывКУ-нун хүндүлүг мөңгүн демдээн университеттиң эртем талазы-биле проректору, философия кафедрасының профессору О.М. Хомушкуга, философия кафедрасының эргелекчизи, политиктиг эртемнер кандидады, доцент В.Р. Фельдманга, «Эртем адырында чедишкени дээш» демдекти философия кафедрасының профессору, төөгү эртемнериниң доктору, ТР-

ниң эртемниң алдарлыг акадакчызы Н.В. Абаевке тывыскан оон-даа өске башкылар шаңналдарга төлөптиг болганнар.

Бо хүнде ТывКУ-нун философия кафедрасында студенттерниң «Сова Минервы» деп философия клубу ажылын чорудуп турар. Ында студенттер болгаш башкылар өөредилгениң, культурологияның, амгы философияның болгаш хей-ниити хөгжүлдэниң айтырылгарын сайгарып турар.

Философия эртемнерин чорудуп тура, келир үениң мергежилдиглерин амгы үениң ниитилел амыдыралыне хандалу ону бүгү талазы-биле сайгарып билер специалист кылдыр белеткээр сорулга салдынып турар. Бо сорулга кафедраның эртемчилел ажылдарының угланышкыннарында чугула черин ээлеп турар.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

ХҮНДҮЛҮГ ХАМААТЫЗЫ БООП АРТАР

Шулуу Даваевич Куулар 1930 чылда хөй ажы-төлүгү арат өг-бүлөгө төрүттүнгөн. Өг-бүлениң уругларының улуглары аңгыланып, боттары өг-баштыг апарганда, Шулуу ада-иезиниң чайын-кыжын хөй кадарар кол дузалакчызы апарган.

Бирок билбес чорукту узуткап үйдө чайлаг школазы ону элп албаан, адазының тала-да бир төрели шаанда арбан кыжызының чоок кижилери-бирээзи турган деп чылда-наан. Шулуу ол дээш дыка араан. Арыгже ырадыр маңнап кым-даа чок черге мага хан-ыггап алып турган. Хөй када-да безин оларын өскелерден урук, ырак черге аппаар турган. Зыл өгдө каткы-хөглүг, бир ий чыгып турар үе-чергелерин иези-биле муңгаргай, элээди оларже шуут чагдавас турган. Адаан, хомудаан сеткилимни ыргадып алыры-биле чамдыкта к чаңгыландыр ыргагылаптар. Мээң өскөн-төрөөн чуртум-ир-Овааның даглары болгаш аалары баштайгы сцена-м, оларда өшкү-хойларым — айгы көрүкчүлерим ол. Чайлаг азы хүлээп албаан-даа болза, аңызында номчуп-бижи-нип алган мен. Үжүглелди-ткен баштайгы башкым — Ооң чугаазын дыка кичээ-диңнап, улуг сонургал-биле-нип турдум» — деп, Шулуу Даваевич сактып чугаалаар.

Ш.Д.Кууларның күш-ажылчы-ры төөгүлүг 1940 чылдарда

эзелээ. Ол дээрже Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш ТАР-ның СССР-ге каттышканы үелери-ле болгай. Шулуу Куулар школага өөрөнмээн-даа бол, 13 харлыындан эгелеп улуг кижилер-биле деңге ажылдап, төрөөн ажыл-агыйына ажылдап алган күш-хүнезинин Кызыл Шериге дузаламчы кылдыр чорудуп турган. 18 хар чеде бергеш, ол көдээ клубтуң эргелекчизи болуп ажылдай бергенде, клуб аныяктарның эң ынак дыштаныр чери апарган.

«Мен бодаарымга, экспедиция-га чүү-хөө кылып ажылчын болуп, склад эргелекчилеп, колхозка учет-чиктеп база комсомолга ажылдап чорааным мени амыдыралга өөрет-кен, ооң мурнунда ап шыдаваан билигини амыдырал ынчаар ажыл-иш-биле менээ берген. Ол бүгү-мээң билиглерже школам, амы-дыралдың болгаш арга-дуржул-ганың школазы болган, ынчангаш муңгарап-хомудаар чүвем-даа чок» — деп, ол сактып чугаалаар чораан.

50 чылдарның эгезинде шериг албанындан халажып чедип келген соонда, областың партия школазын дооскан аныяк кижини «Хорум-Даг» колхозунун партком секретары кылдыр чоруткан. 1959 чылда ону хоозураңгай ажыл-агыйлыг

«Большевик» колхозтун дарга-зынга томуйлаан. Ук ажыл-агый ооң удуртукчызы-биле кыска үениң дургузунда мурнакчы ажыл-агый-ларның одуруунче кирип, областы шынарлыг көдээ ажыл-агый про-дуктулары-биле хандырып эгелээ. Чогаалчы болгаш журналист Н.Растрепин колхоз даргазы Ш.Д.Кууларның дугайында «Чү-ректин кыйгызы-биле» деп тоо-жузунга мынча деп бижээн: «Хоо-зураңгай турган колхоз ооң ачы-зында кыска үениң дургузунда миллионер апарган».

1964-1974 чылдарда, он чылдың дургузунда Шулуу Даваевич Чөөн-Хемчик райкомунун бирги секре-тары болуп ажылдаан. Ол үеде район доктаамал бедик көргүзү-лери чедип ап, СЭКП ТК-ның, СССР-ниң Министрлер Чөвүле-линиң болгаш ВЦСПС-тин Кызыл тугу-биле шаңнаткан. А БАЛКЭ ТК-ның шилчип чоруур Кызыл тугун хөй чылдарда чедип ап келгени дээш ону районга кезээ мөңгөде арттырган.

Ш.Д.Куулар Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутатынга хөй удаа сонгуттуруп келген. 1974 чыл-да ону Кызыл хоорай күүскомунун даргазынга сонгаан. Ол ажылга тургаш, хоорайга база ооң чуртта-чыларынга хөй эки чүүлдерни ол кылган. Ол үеде чуртталга бажы-нарын хөйү-биле тудуп турган. Чыл-дыңна 500 өг-бүлелер чаагайжыды туттунган квартираларже көжүп кирип турган, үлөтпүр бүдүрүл-лери хөйү-биле ажылгалче кирип,

хоорай чаагайжып, ногаанчып өскөн. Кайгамчык чараш хөгжүм-шини театры туттунган. Ш.Д.Куулар-ның ажылы эртен эрте-ле тудуг чер-леринге болгаш үлөтпүр бүдүрүл-леринге планерка хуралдардан эгелээр турган. Хоорай каас-чараш болуп өссүн дээш ол бүгү күжүн, билин берип келген. Бир катап ол Кызылга ак-көк шивижигештерни тып эккеп олурткан. Ол чараш ыяштар найысылал Кызылды ам-даа кааставышаан, чоннуң караан өөртүп турар.

Сөөлүндө Ш.Д.Куулар Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүле-линиң черектер эргелелинге, Тыва Республиканың Президентизиниң Администрациязының контроль эргелелинге ажылдаан. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязының тургузук-чузу болгаш ооң бир дугаар даргазы болган.

Шулуу Даваевич Октябрь Революциязының болгаш Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнери-биле, хөй-хөй медальдар-биле шаңнаткан. ТР-ниң алдарлыг ажил-дакчызы Ш.Д.Куулар амыдыралдың кадык омур-хевириниң идепкейлиг суртаалчызы чораан. Чөөн-Хемчик-ке бирги секретарылап турар үе-зинде-ле аныяктарны уран чүүлче хаара тудуп, боду республика чергелиг конкурс, фестивальдарга кирип турган. Район бот-тывын-гыр артистерниң уран чүүл көрүл-делеринге доктаамал бирги черни ээлеп турган. Оон аңгыда Шулуу Даваевич республикага күш-культура болгаш спортту хөгжүдөр дээш хөй күжүн, арга-дуржулганын берип келген. ТР-ниң Хостуг хүреш болгаш национал хүреш федера-циязының даргазынга 25 чыл иш-тинде ажылдаан. «Тываның спортчу алдары» музейниң тургузукчузу. Ооң-биле кады ажылдап чораан коллегалары, эш-өөрү амга чедир ону улуг хүндүткел-биле сактып чоруур. Мерген угаанныг, чазык-чаагай, кижилерге кичээнгейлиг удуртукчу деп өөрү сактып арткан, а ажы-төлүңе, уйнуктарына, чоок кижилеринге ол эң сагыш човангыр, сеткилин ханызындан ынак ада, кырган-ача болуп арткан.

Көскү күрүне болгаш хөй-ниити ажилдакчызы Ш.Д.Куулар Кызыл хоорайның Хүндүлүг чурттакчызы чораан болгаш болуп артар-даа.

Любовь ШОЙДУК.

Кызыл хоорай.

СПОРТКА ЫНАК ЧОРААН

Шулуу Даваевич Куулар Кызылдың хоорай күүскомунун даргазынга ажылдап турган үезинде хөй-хөй спортчуларга болгаш мурнакчы тренер башкыларга чурттаар оран-сава алырынга бодунуң ачы-дузанын көргүскөн. Чижээлээрже, РСФСР-ниң алдарлыг тренери В.М.Оюн, Россияның алдарлыг тренери Ч.Д.Ооржак, тергийн спортчулар В.С. Биче-оол, А.Х.Доржу дээш, оон-даа өскелерге ол дузалаан.

Чемпионнарга байыр чедирип турары.

Ш.Д. Кууларның удурткан Хостуг хүреш болгаш национал хүреш-тин федерациязының кылып чоруткан ажылының ачызында, хүреш дүргени-биле сайзырап эгелээ. Чурттуң дээди өөредилге черле-ринче мөгелер өөренип кирип, а доозупкаш келгеш, боттарының ко-жууннарынга тренер башкылар бо-луп чедишкенин ажылдап эге-лээ. Республиканың күш-культура болгаш спорт кадрлар талазы-биле быжыгып, бүзүрелдиг ажил-дап эгелей берген турган.

1996 чылда федерация ийи аңгыланган. ТР-ниң Хостуг хүреш федерациязын В.Х.Сүге-Маадыр, Национал хүреш федерациязын Ш.Д. Куулар удуртуп эгелээ. Шу-луу Даваевич национал хүрештин кол аарыкчызы болгаш, спорттун бо хевирин непередириниң тала-зы-биле улуг ажылды кылып чорут-кан.

«Тыва Республикага 2003-2004 чылдарда национал хүрешти сай-зырадыр» деп төлөвилелди ажил-дап кылырынга Шулуу Куулар бодунуң улуг үлүг-хуузун кириген. Республикага 10 тренерлерни ша-лыңныг кылдыр тургузары мөге-лерге содак-шудак база мөге са-лыкчыларының национал хептерин даараары, эртем-методиктиг чо-гаалдарны ажилдап үндүрери, «На-ционал хүреш талазы-биле элээди уругларның спортчу школазын» ажыдары көрдүнгөн. Чөөн чүк улузунуң календары-биле Шагаа байырлалында командалар ара-зынга национал хүрешке турнирни назы-хар аайы-биле (6-7, 10-11, 12-13, 14-15, 16-17) национал хүрешке бичии уругларның спорт фестива-лын эртирерин ол саналдаан.

Шулуу Даваевич Кууларның ачызында хостуг хүреш болгаш тыва национал хүреш сайзырап, чон аразына чедишкенин непертээр. Республикага спорттун бо хевир-лериниң сайзыралының бүдүн системазын ол тургускан.

Өргелээр ОНДАР, СССР-ниң спорт мастери.

Колхоз даргалары болгаш партком секретарлары-биле. Чуруктарны архивтен алган.

КАДЫ АЖЫЛДАП ЧОРДУВУС

1981 чылдың ноябрьда Шулуу Даваевич-биле бир-ле апар ужурашканывыс ол. Ынчан мени ажылга хүлээп алыры-биле СЭКП-ниң хоорай комитетинче кыйгырткан.

Хоорай комитетиниң бирги тары А.И. Пожидаев, секре-ты П. Свинцов, Кызыл хоорай-күүсечки комитетиниң даргазы Шулуу Даваевич план-схеманың албан-дужаалыныча чыгарып, декабрьда хоорай комитетиниң депутаты апаргаш, күүскомунун даргазының чыгызы — план комиссиязының аңгыга томуйлаттым.

Хоорайның экономиктиг сайзы-рының перспективтиг планын чыгарып, мээң кол сорул-густу соонда үлөтпүр бол-гаш, уругларның 18 иштинде ажылдааным кончук алдарлыг болган. Бир-ле ка-лаа 82 чылдың Кызыл хоорайның экономиктиг болгаш социал сайзы-рының планын чаңгыс ай иштин-

де ажылдап кылгаш, хоорай Советиниң сессиязынга таныштыраары Шулуу Даваевич дагып каан. Бүдүрүлгениң удуртукчулары, ян-зы-бүрү специалистер, республика-ның болгаш хоорайның статистика-зы-биле дүн-хүн чок кызып ажил-даанымның түнелинде, айыткан хуусаада хоорай Советиниң сессия-зынга документини таныштыраары-биле эккелдим. Төлөвилелди депу-таттар чүүлдүгүнүң. Сессия соон-да Шулуу Даваевич мени: «Эр хей, сээң-биле кады хайгылыч барып сээң-биле кады — дээрже, өөрээминни болур-дур» — дээрже, өөрээминни сөңгаар ажылымга бүзүрелди, сонургалды оттурган.

Шулуу Даваевичиниң органи-закчы талантызы тудуг ажилда-рынга тодаргай көскү турган. Ынчан Кызыл хоорай чаңгыс улуг

тудуг шөлү турган. Ол үеде капитал салышкыннарже хөй акша-хөрең-гини бээр турган. Тудуг организа-цияларына ачы-дуза көргүзери-биле Ш.Д. Куулар удурткан хоорай штавын тургускан. Дарганың ора-лакчылары болгаш килдис эргелек-чилери орук, транспорт болгаш тудуг техниказын мөөңнээриниң талазы-биле ажылды кылып чору-дуп турган. Штабка барык хүнүн чыгызы болур хурал-суглаага кылып чоруткан ажилдарны чугаалажып, сайгарып турган. Ылангыя Ро-венская болгаш Горная кудумчула-рының девискээринде канализация коллекторунуң тудуу штабын ачы-зы-биле үе-шаанда дужааттыгган.

Шулуу Даваевич күүскомунун ажилын чедишкенин уштап-баш-тап турганындан аңгыда, бистерни ажилдакчыларын, ажыы-биле чу-гаалаарга, дыштанырынче албадап турган. Кыжын неделя санында дыштаныр хүннерде ажы-төлүвүс, өг-бүлөвис-биле «Тайга» станция-

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Электри четкизинге энергия хүлээп алыр херекселдерни кожарына керээлерге хамаарышкан чарыгдалдарның кезин субсидиялаарынче кордап турар биче болгаш ортумак сайгарылганын субъектилеринин мөөрейлиг шилилгезинин дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында

2010 чылдың июль 31 №327 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Бюджет кодекси, 2007 чылдың июль 24-тен «Россия Федерациязына биче болгаш ортумак сайгарылганы хөгжүдеринин дугайында» №209-ФЗ Федералдыг хоойлузун, Россия Федерациязының Экономиктиг хөгжүлде яамызының 2010 чылдың февраль 16-да «Биче болгаш ортумак сайгарылганын күрүнө деткимчезинин талазы-биле хемчеглерни 2010 чылда боттандыра талазы-биле хемчеглер дугайында» №59 дужаалы, Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 16-да «2009-2010 чылдарда Тыва Республикага биче болгаш ортумак сайгарылганын күрүнө деткимчези болгаш хөгжүлдези»

республиканың тускай сорулгалыг программанын бадылаарының дугайында» №634 доктаалын езугаар Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Электри четкизинге энергия хүлээп алыр херекселдерни кожарына керээлерге хамаарышкан чарыгдалдарның кезин субсидиялаарынче кордап турар биче болгаш ортумак сайгарылганын субъектилеринин мөөрейлиг шилилгезинин дугайында бердинген дүрүмнү бадылаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың июль 31-де №327 доктаалы-биле бадылаан

Электри четкизинге энергия хүлээп алыр херекселдерни кожарына керээлерге хамаарышкан чарыгдалдарның кезин субсидиялаарынче семеп турар биче болгаш ортумак сайгарылганын субъектилеринин мөөрейлиг шилилгезинин дугайында

ДҮРҮМ

1. Ниити байдалдар

1.1. Электри четкизинге энергия хүлээп алыр херекселдерни кожарына керээлерге хамаарышкан чарыгдалдарның кезин субсидиялаарынче кордап турар биче болгаш ортумак сайгарылганын субъектилеринин мөөрейлиг шилилгезинин дугайында бердинген дүрүм (моон ыңай – Дүрүм) Россия Федерациязының Бюджет кодекси, 2007 чылдың июль 24-те «Россия Федерациязына биче болгаш ортумак сайгарылганы хөгжүдеринин дугайында» №209-ФЗ Федералдыг хоойлузун, Россия Федерациязының Экономиктиг хөгжүлде яамызының 2010 чылдың февраль 16-да «Биче болгаш ортумак сайгарылганын күрүнө деткимчезинин талазы-биле хемчеглерни 2010 чылда боттандыра талазы-биле хемчеглер дугайында» №59 дужаалы, Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 16-да «2009-2010 чылдарда Тыва Республикага биче болгаш ортумак сайгарылганын күрүнө деткимчези болгаш хөгжүлдези» деп республиканың тускай сорулгалыг программанын бадылаарының дугайында» №634 доктаалына дүүштүр ажилдап кылдырган.

1.2. Электри четкизинге энергия хүлээп алыр херекселдерни кожарына керээлерге хамаарышкан чарыгдалдарның кезин субсидиялаарын (моон ыңай – субсидиялаары) Тыва Республикага биче болгаш ортумак сайгарылганы хөгжүдеринин күштүг артып турар программанын дүүштүр биче болгаш ортумак сайгарылганын күрүнө деткимчезинин хемчеглерин боттандыраарына көрдүнген Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөрөңгизинге боттандырынар.

1.3. Субсидиялар бээринин сорулгазы биче болгаш ортумак сайгарылганын субъектилеринин саң-хөө деткимчези болуп турар.

1.4. Электри четкизинге энергия хүлээп алыр херекселдерни кожарына керээлерге хамаарышкан чарыгдалдарның кезин субсидиялаар дугайында Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр талазы-биле агентилели биле биче болгаш ортумак сайгарылганын субъектилеринин аразына керээ чарар эрге субсидия алырынче кордап турар биче болгаш ортумак сайгарылганын субъектилеринин мөөрейлиг шилилгезинин предмети (моон ыңай – конкурс) болуп турар.

1.5. Субсидиялаашкынны 2008 чылдың январь 1-ден тура чоруттунган болгаш документи-биле бадыткаттынган чарыгдалдар азы энергия хүлээп алыр херекселдер кожар керээ-биле көрдүнген ам чоруттунар ужурлуг чарыгдалдар оонажыр.

1.6. Мөөрейниң организатору биче болгаш ортумак сайгарылганы хөгжүдөр адырга күрүнө политиказын боттандыраарына бүрүн эргелерни хүлээткен орган, Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр талазы-биле агентилели болуп турар (моон ыңай – мөөрейниң организатору).

1.7. Мөөрейлиг шилилгенин составы Тыва Республиканың Чазаның доктаалы-биле бадылаттынар, биче болгаш ортумак сайгарылганы деткири айтырылгалар талазы-биле Тыва Республиканың ведомстволар аразы-

ның мөөрей комиссиязы боттандыра (моон ыңай – комиссия).

1.8. Субсидияларның чогуур сорулгаларже ажылдап турарын Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр талазы-биле агентилели хыналдага тудар.

2. Субсидиялаарының негелделери

2.1. Субсидиялаашкынны дараазында биче болгаш ортумак сайгарылга субъектилеринге чорудар:

- Тыва Республиканың девискээринде бүртүктетинген болгаш бодунун биче болгаш ортумак сайгарылгага хамаарылгалыын бадыткаан;

- бүгү деңнелдин бюджеттеринин мурнунда үндүргүлөр болгаш чыылдалар төлевирлеринин талазы-биле хуусаазы узамдыккан өрелер чок;

- чаа ажылчын олуттар тургузар талазы-биле азы, эвээш дизе, деткимче алган хүнден тура 6 айдан эвээш эвес хуусаа дургузунда ажылчы олуттарынин талазы-биле кадагалап арттыра талазы-биле харысалга бодунда хүлээнип алган.

2.2. Субсидиялаашкынны дараазында биче болгаш ортумак сайгарылга субъектилеринге чорутпас:

- кредит организациялары, камгаладылга организациялары (хереклекчилер кооперативтеринден аңгыда), инвестиция фондлары, күрүнениң эвес пенсия фондлары, үнелиг саазыннар рыногунун профессионал киржикчилери, ломбардтар болуп чоруур;

- продукция үлөжилгезинин дугайында чөлүзүрелгелеринин киржикчилери болуп чоруур;

- оюн бизнестинин адырында сайгарлыкчы чорукту боттандырып турар;

- Россия Федерациязының чурттар аразының керээлеринде көрдүнген таварылгалардан аңгыда, Россия Федерациязының валюта чурумчудар болгаш валюта контролюнун хоойлужулгаларында доктааткан чурум езугаар Россия Федерациязының резидентилери эвес болуп турар;

- акциз адаанда барааннарны бүдүрүп болгаш садып турар, оон аңгыда ниитизи-биле нептереңгей казар байлактан аңгыда, ажыктыг казымал байлак тывыжын болгаш садыглаашкынны чорудуп турар;

- деткимче алган хүнден эгелеп 6 ай дургузунда ай санының ортумак номиналдыг санаттынган шалың төлевирин республикада биче бүдүрүлгелерге (микробүдүрүлгелерни санавайн) чогуур экономиктиг ажыл-чорудулганын хевиринге субсидиялаашкын бээр-биле дилег киригенин мурнунда кварталда тургустунган деңнелден куду кылдыр төлөп бээр деп бодап турар;

- биче болгаш ортумак сайгарылга субъектинин деткимче көргүзеринин негелделерин хажыткан, оон иштинде деткимчениң акша-хөрөңгизинин сорулгаларына дүүштүр ажылгаарын хандырбаан деп санаандан бээр үш чылдан эвээш үе эрткен таварылгада.

2.3. Субсидиялаашкынны эде бүдүрүлгө, көдээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадыр адырда, туристиче ажыл-чорудулгада ажылын боттандырып турар биче болгаш ортумак бүдүрүлгө субъектилеринге, оон аңгыда биче болгаш ортумак бүдүрүлгенин

инновация талазы-биле идепкейлиг субъектилеринге электри четкизинге энергия хүлээп алыр херекселдерни кожар дугайында керээ езугаар чарыгдалдар түнүндөн 100 хуу хемчээлге төлөп бээр.

Экономиктиг ажыл-чорудулганын өске хевирлеринде ажыл-чорудулганын боттандырып турар биче болгаш ортумак бүдүрүлгө субъектилеринге субсидиялаашкынны электри четкизинге энергия хүлээп алыр херекселдерни кожар дугайында керээ езугаар чарыгдалдар түнүндөн 80 хуу хемчээлге төлөп бээр.

Оон-биле кады төлевирин субсидия дузазы-биле дуглап бээр максималдыг кожар күш 500 кВт хемчээлден улгатпас ужурлуг. Биче болгаш ортумак бүдүрүлгенин чаңгыс субсидияланган төлөттинген субсидиялаашкынның түнү мөөрейге киржир кылдыр кириген билдиришкиннеринин (моон ыңай – билдиришкин) санындан хамаарылга чокка, чылда 1 млн. рубльден улгатпас ужурлуг.

3. Мөөрейниң организаторунун хүлээлгелери

Мөөрейниң организаторунун хүлээлгелеринге дараазында чүүлдер кирип турар:

- мөөрейни эрттиреринин дугайында медээни массалыг информация чепсектеринге парладыры;

- херек документи-биле билдиришкинни хүлээп алыры база оларның доктааттынган хуусаада бүртүкээр;

- семекчилеринин кириген билдиришкиннери болгаш документи-биле бердинген Дүрүм-биле тодараттынган негелделерге дүгжүп турарын хынаары. Бердинген Дүрүмнүн негелделеринге дүүшпес база хевир езугаар тургустунган болгаш (азы) документи-биле хүлээп алыр хуусааларның төнгөн соонда киригенин билдиришкиннеринин ээлеринге дедир эгидер;

- документи-биле учеттаары болгаш шыгжаары;

- билдиришкиннер биле документи-биле комиссияга көөрү-биле дамчыдары;

- Тыва Республиканың Чазаның Айтышыны-биле бадылаттынган комиссияның шийтпиринге үндөзүлөп, мөөрейниң тилекчилеринге албан-езуунун дыңнадыларын чорудары.

4. Мөөрейге киржири-биле билдиришкиннерин кириери

4.1. Мөөрейге киржиринче кордап турар биче болгаш ортумак бүдүрүлгө субъекти-биле (моон ыңай – кордакчы) мөөрейниң организаторуна дараазында документи-биле эккээр:

- бердинген Дүрүмге №1 капсырылга езугаар хевир-биле мөөрейге киржири-биле билдиришкинни кириери;

- кордакчының тургузукчу документи-биле болгаш күрүнө бүртүкел дугайында шынзылганын хоолгалары, оон аңгыда үндүрүг учедунда тургускан дугайында шынзылганын хоолгазын;

Бир эвес кордакчының чорудуп турар ажыл-чорудулганын хевир лицензиялаашкын эртер ужурлуг болза, чогуур ажыл-чорудулганы боттандыра эргени берип турар лицензияны хоолгазын;

- мөөрейге киржири-биле билдиришкин киригенин мурнунда бир айдан орайтаваанда үндүрүг органының бергени юридиктиг төлөөлөр, бот-тускайлаң сайгарлыкчыларның чаңгыс аай күрүнө даңзызындан ушта бижидилгени;

- эрткен чылдың база эртип турар чылдың эрткен кварталының бухгалтер отчетун долузу-биле документи үндүрүг органынче кириер аргазының дугайында демделел-биле азы эрткен чылдың физиктиг төлөөлөрнүн орулгаларына үндүрүг үндүрүг декларациязының хоолгазын Россия Федерациязының Саң-хөө яамызының доктаатканы хевирлер-биле;

- эрткен чыл база эртип турар чылдың эрткен кварталы дээш статистика органнарындан отчеттун хоолгазын;

- четки организациязының бүзүретенки энергия хүлээп алыр херекселдерни электри четкизинге кожары дээш керээниң хоолгазын;

- четки организациязының бүзүретенки энергия хүлээп алыр херекселдерни электри четкизинге кожар дугайында керээ езугаар чарыгдалдар кылдынмаан болза, керээ чок) дериг-херекселдеринин электри күжүн (чаңгыс удаа күженишкинни) улгаттыра дээш кордакчының боттандырган төлевирлерин бадыткап турар төлевир документи-биле хоолгаларын;

- бүгү деңнелдин бюджеттеринин мурнунга төлээр үндүрүлгө болгаш чыылдалар

талазы-биле хуусаазы узай берген өрөл чок дээрзин бадыткап турар үндүрүг органының шынзылганын хоолгазын;

- бердинген Дүрүмге №2 капсырылга езугаар хевирге эрткен чылда болгаш эрт турар чылдың эрткен кварталында ажылда чыларның саны болгаш шалың төлевирин дугайында медээлерни (бир эвес кордак бодунун ажыл-чорудулганын ам-даа боттадырбайн турар болза, ажылдакчыларын планнаттынып турар санын болгаш шалың төлевирин).

Үндүрүг салышкынның бөдүүнү түнген системазынче шилчий берген корда чылар, үндүрүг салышкынның бөдүүнү түтүнген системазын ажылгааны-биле хемчеглер төлөттинип турар үндүрүгте эрт чыл дээш үндүрүг декларациязының хоолгазын Россия Федерациязының Саң-хөө яамызының доктаатканы хевирге кириер.

Ажыл-чорудулганын тускайлаң хевиринге киригенин орулгага чаңгыс а үндүрүг хевиринде үндүрүг салышкынның системазынче шилчий берген кордакчы эрткен чылда болгаш эртип турар чылда эрткен кварталында ажыл-чорудулганын тускайлаң хевирлеринге киригенин орулга чаңгыс аай үндүрүг талазы-биле үндүрүг декларациязының хоолгазын Росс Федерациязының Саң-хөө яамызының доктаатканы хевирге кириер.

Айыттынган документи-биле кордакчының таңмазын басканы-биле болгаш оон уду тукчузунун ат салганы-биле шынзылгы болуп ужурлуг. Бир эвес кордакчы бот тускайлаң сайгарлыкчы болуп турар таварылгада айыттынган документи-биле бодунун хууда ат салганы-биле, күрү бүртүкелдинин дугайында шынзылган реквизиттерин болгаш үндүрүг төлөкчизин идентификациялыг дугаарын ыяал-айытканы-биле шынзыдып болур.

4.2. Төлевилелдеринин шилилгези доктаамал байдалга, билдиришкинни кириген аайы-биле түннелдерни үндүрүг тургаш чорудар.

Төлевилелдер шилилгезинге киржир биле билдиришкиннерин мөөрейни эрттеринин дугайында чарлык албан-езуу-биле парлапкундун эгелеп хүлээп ал эгелде.

4.3. Чаңгыс кордакчыдан хүлээп алдын билдиришкиннеринин санынга кызыгаалаашкын турбас. Билдиришкиннү түзүп тус сайгартынар.

4.4. Кордакчы билдиришкинни белекээр болгаш кириери-биле холбашкан биче чарыгдалдарны боду үндүрүг. Мөөрейниң организатору мөөрейниң түннелдеринде хамаарылга чокка ук чарыгдалдар дээ кордакчының мурнунга харыылаас болгаш харыысалга чүктөвөс.

4.5. Кордакчыны мөөрейге дараазында таварылгаларда кириштирбейн бары болур:

- бердинген Дүрүмнүн 4.1. пунктуунда тодараттынган документи-биле дужаава болза;

- шын эвес азы долу эвес медээле киригени болза.

5. Билдиришкиннеринин үнелээринин критерии

5.1. Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарылганы хөгжүдөр күштү болуп артып турар программанын тодаратканы экономиктиг ажыл-чорудулганын мурнады хөгжүдөр хевирлеринге кордакчының ажыл-чорудулганын хевиринин дүгжүп турары:

болбаазырадыр бүдүрүлгө – 100 балл;

көдээ ажыл-агый продукциязын эде болбаазырадыр – 100 балл;

туристиче ажыл-чорудулга – 100 балл;

инновациялыг технологияларны болгаш разработаларны ажылгалче киригени азы ажылгааны – 100 балл;

тудуг индустриязы – 80 балл;

көдээ чуртталга пунктуларына хей-ниити аш-чем ажылы – 80 балл;

телевирлиг ачы-дуза көргүзөр талазы-биле чонга дуза чедиреринин чаа аргаларын болгаш хевирлерин ажылгалче киригени – 80 балл;

экспортче уланган бүдүрүлгелер – 80 балл.

5.2. Кордакчының ажылдакчыларын санаттынган шалың төлевиринин ай санының ортумак номиналдыг деңнели:

Кордакчының ажылдакчыларын санаттынган шалың төлевиринин ай санының ортумак номиналдыг деңнели субсидиялаашкын бээр-биле дилег киригенин мурнунда кварталда республикага ортумак-биле тургустунган деңнелди 1,5 катап база оон хей-катап ажып турар – 100 балл;

Кордакчының ажылдакчыларын саң-хөө яамызының доктаатканы хевирге кириер.

Кызыл хоорай
2010 чылдың ноябрь 22
№ 108 ЛУ 1

ИДЕГЕЛДИГ ЭРГИМ ЭЖИМ

Өг-бүлө арыны

«Саяннар кырында хүн» уттундурбас бооп арткан

2 чылдың октябрь 6. Шелажып келгеш, «Тываның ары» солунга ажылдаар туржуп алгаш, кезээликтей артык ортумак школазынга эринип турган эжимге баар едип институтун Пролетар-тузунуңда ниити даял-чеде бердим. Эжим чок, чер чораан. Ам канчаар ир өрээлче соктап кире. Аңаа турган ийи аныяк Ондар Бина, Ховалыг ууглар-биле таныжып ал-гизми мээң бөгүнгү кады-ол). Солдат хептиг аныяк таныжары оларга солун-боор. Мени шайладып, рунга хонуп алырымны эзнер. Ол-ла хевээр стар-биле чоорту арала-кинолал, чамдыкта кады, быдаа-даа хайындырып дуус. Олар чарылбас эр болду.

ылдың күзүн октябрь ба-болган. Ынчан ном үндү-ин бажыңыга турган иери (ном үндүрер чер, ура, редакция) кады, ооң соонда шайлаар-чем, пиво база садар. иги уругларны эки бил-«Пиво ижер силер бе?» оларны дыка кайгадып, хорададып каан мен. нидер суксунну амзаар а хөөн чок, ыдыктыг, аа кыстар турган-дыр. оолдар өттүнүп, кончук ил турганымны сөөлүндө

ынчаар кады эдержип, ерт көрүп чоруп туру-чыл караңнады эрте 64 чылдың июльда ре-жылдап олурумда, теле-рт дээр. Тудуп алырым-ол обкомунуң ийиги Анатолий Пожидаев танып: «Таныжың кыс деп айтыра-дыр. «Ийе» «Өгленир күзелиң бар дир. «Ийе» — дидим. лза, бээр кээп, меңээ

кире каавыт» — дидир.

Комсомол обкомунга чеде бээр-римге, А.Пожидаев меңээ: «Тываның ССРЭ-ге бактааганының 20 чыл оюнга тураскааткан «Саяннар кырында хүн» деп улуг оюн-тоглаа «Совет Тываның беш чыл ою» стадионга удавас болур. Аңаа ук төөгүлүг оюнунуң онзагай илерели кылдыр комсомолчу куда езула-лын эрттирер деп тур бис. Төлөп-тиг аныяктар шилип тур бис. «Душ-туун эки кижиге?» — деп, Анатолий айтыра-дыр. «Ийе, Кызылдың пединститудун доозуп тур» — дидим. Ынчаарга кудага белеткенип, идик-хеп садып алырын даргам сүмел-ди.

Ам канчаар. Доп-дораан кара костюм, душтуумга думаалайлыг ак платые садып алыр белен акша кайда боор. Комсомол обкомунун бирги секретары Г.Ч. Ширшин бисти хүлээп ап, даргалар-биле сүмел-лежи берди. Тываның профзвизелдериниң даргазы Т.Ч. Норбу биске куда хеви садып берген. Ол байырлалга бир өрээл бажыңың дүлгүрүн белек кылдыр хоорай Советиниң даргазы Сергей Хөчөкович Красный тудускан. Амыраа-нывыс-даа аажок. Ол биске, аныяк улуска, канчаар-даа аажок улуг белек, чонувустуң хайыразы бол-ган.

1962 чылдың июль 25. Тываның ССРЭ-ге киргенинден бээр 20 чыл оюнга тураскааткан «Саяннар кырында хүн» найыр-даа «Совет Тываның 5 чыл ою» стадионунга эгелзэн. Кижиге кизирт. Мээң, Бинаның чоок төрелдери база келген. Бадыланчып турувуста комсомол обкомунуң бирги секретары Г.Ширшин байыр чедирди. Ста-диондан үнер деп бар чорувуста С.К.Тока бисти дедирледип, чанынче чалап олуртуп алгаштың база алгал-йөрээп кагды.

Бадылашканывыс соон дарый удаваанда мени Хабаровскиде намның дээди школазынче өө-ренип чоруур дугайында телеграмма келген. Кайгал калган мен. СЭКП ТК-ның намның дээди школазынга

бот-өөредилге-биле хүлээп алы-рын дилзэн билдиришкин чорут-кан кижиге мен. Намның Хабаро-вскиде школазының директору Мос-ква чорааш, мээң билдиришкиним көргөш, бодунче чалааны ол бол-ган. Ам канчаар, ужурдан эртер эвес, 1964-1968 чылдарда ук шко-лага өөренип, доозуп алдым. 1965-1966 чылдарда өөм ээзи-биле Ха-баровскиге кады чурттап-даа тур-дуус. Магалыг-ла школа, магалыг-даа хоорай.

Өөредилге соонда Тывамче ча-нып келгеш, «Тываның аныяктары» солуннуң редакциязынга катап ажылдап, Аксы-Барлыкка турган өг-бүлө-биле (уруум база чаа төрүттүнген), сөөлүредир авам-биле кады Кызылга алган бажы-нывыска аас-кежиктиг чурттап бер-дивис. Бинаның авазы ол Кы-зылдың пединститудунга өөренип турда, чок апарган. Ачазы Дукур Балыкович Ондар — Сүт-Хөлдүн сурагылыг кижизи. Школазы «Чечек-Дарган». Мал эмнээр, узаныр, аңнаар, шыдыраалаар, солун чу-гаалар чугаалаар, баштак кижиге. Бир-ле чайын Аксы-Барлыктан аржааннап чоруткан. Улуг, бичи кижилер ооң майгынының чанынга хүнээр, ооң солун, хөктүг чугаа-ларын дыңнап, кара баарын каткыже каттыржырлар.

Кара чажымдан тура, намчы хөөнге кирген болгаш, катымның кедергей мерген уткалыг хөө-редиглерин херекке албаанымга ам кээп хомудаар мен. Ол шагда чо-нуң бурунгу амыдыралын шоолуг сонуургавай, кыргынар ада-өгбөзениң угун коптарарындан сестир турган. Бир эвес мээң ка-тымның ол үеде солун чугааларын, төөгүлериң бижип алган болза, үне чок дептер боор ийик. Катым ирей кончук буянныг, кижилерге эпиг-ээлдек, уругларга ынак. Пенсиязын алганда сухарей, конфет садып алыр. Автобус доктаар черде олуруп алган, оозун бир адыштап, улуска үлзэн орап.

Дукур, Суваң Ондарлар ажы-төлүн ажылгыр, топтуг кижилер кылдыр азырал өстүрүп кааннар. Оларның хеймер кызы, мээң кады-кырааным Ондар, ам кады төрзөн-неринден чааскаан арты. Ол — база ада-иезин дөззөн башкы эртемниг, амыдыралга кызымак, биче сет-килдиг, ажы-төлүнүн, уйнуктары-ның, эдеришкен эжиниң идегелдиг чөлөнгийжи.

Хабаровскиге дөрт чыл өөрен-ген соонда Москвага аспиранту-рага үш чыл (1973-1976) болдум. Каш чыл иштинде ажылдавышаан, ийи чаш кызын азырал келген езу-луг маадырлыг ие. Кижиниң салым-хуузу кады чурттаан эжинден кон-чук хамааржыр. Ылаңгыя арага-лаар кадай-биле таваржыр болза, ат болганы-ла ол. Ындыг аас-кежик чок өг-бүлелер кайы хөй. А мээң эжим «оттуг сугну» оюп чоруур, үш уругларывыс база ыңдыг, ие-зин дөззөн.

Иеден төрээ-ле эр чаңгыс мен. Ам мээң ажы-төлүм, уйнуктарым тос четкен. Эрткен сезен чылдарда баштай авам, оон ачам аарый бээр, мээң уругларым авазы оларны ада-иези-биле дөмей азы-рал турду. Буянныг кернин хөлчөк хүндүлээр улус. Мындыг эшке душканым дээш сеткилимниң ханы-зындан өөрүп, эжимге сеткилим-ниң ханызындан байыр чедирип, хөй ажы-төлүнүн аразынга мээң-биле кады хөй чыл чурттаарын күзеп, төрзөн Тывамның оран-тандызынга күдүк басып, тейлеп тур мен.

Эжим дугайында бо хензиг чүү-лүмнү мындыг сөстөр-биле доо-зайн:

Эрбениг деп чектезе-даа, Эрткен үем меңээ эргим. Эки-даа бол, багай-даа бол, Эдеришкен эжим эргим.

Монгуш БАЙЫР-ООЛ.

үезинде болгаш бо хүннерге чедир кандыг бай-далдарда ылгалдыг турганыл деп чүвеге доктааксап тур мен.

Чүге дээр, хар-назыны-биле сезен хар чоокшулай берген кижиге мен. Устүнде адааным чыл-дарны эки билер болгаш ол үе-лерде өг-бүлө чүнүң-биле быжыг-ланып, ооң дөзү чүдел, ажы-төлүн кандыг чүүлдер кижизидип тур-ганыл деп чүвени сайгарып бижидим.

Билдингир болгай, Тыва улуг ССРЭ-ге каттышкан соонда, ха-мааты бижидилгелер эгелзэн. Ашак-кадай болуп, өг-бүлө тут-каннарга ХБАБ-тың сүлдө-дем-дзэн таңма-биле быжыглан шын-зылгалары тыспып, кижилерниң ат-фамилиязын, адазының адын адаан херечилелдерни берип эгелзэн. Ооң мурнунда бистиң өгбелеривис өг-бүлө туткаш, хөй ажы-төлүн, мал-маганын, чиир тараазын өстүрүп, чурттап, арбан-сумузун байыдып, ниити чаа тур-густунган тыва күрүнени быжыглап чораан. Мен ынчан азы 1938 чылда, 5 харлыг турган мен. Өг-бүлениң беш уруунуң эң улуу.

Авам, ачам ол үеден эгелеп өгнүң бөдүүн ажылдарыңа чоор-ту өөредип, хөй, өшкү кадартып эгелзэн. Мал кадарары белен эвес ажыл, ол шагда мал оору турбаан, ийи-чаңгыс бөрү халдаан боор чү-ве. Малды кадарып хайгаараарда, одарын шын солуп, ойттуг чер-лерже дозуп кадарар. Черде ойт-сигенни кайы хамаанчок саза бастырбас дээр боор чүве. Ам безин бодап олурарымга, бистиң ада-иелеривис зооветеринарияның негелдезин боттарының хирези-биле сагып турган хевирлиг. Ол үелерде бир өг-бүлө 5-6 ажы-төлдүг, харын-даа оон хөй, бистиң сумуга бир кыргынарга 14 ажы-төл турган, он уруг боттарыны, дөрт кижиге чоок төрелдерини, оларның ада-иези аарыгдан чок болган. Мынча хөй ажы-төл өзүп кээр, шуптузун ажылга өөредир: бир уруг тараа аштаар, өскези девискээрде мал өдзөн аштап, чаңгыс черге бөлөр дээш, ажыл-ла хөй.

Мынчаар ажылга чаңчыгып өс-кен уруглар школага өөредилгези, чуруму эки, езулуг-ла хөй-ниитиниң, күрүнениң бүгү талазы-биле кижизиттинген хамаатылары болуп турган. Ол суму, кожуун бүрү-зүнде ыңдыг турган. Шаанда өгбелеривис «кижиниң байы ажы-төлүңде» деп чорааны дыка ханы уткалыг. Өг-бүлө туткан кижилер чуртталгазының төңүзүңге чедир

Бир материалга хамаарыштыр

ЭКИ ДУРЖУЛГАНЫ ЭДЕРИП...

Октябрь 16-да үнген «Шын» солунда Айлаң Даржааның өг-бүлө ду-гайында арнынга хамаа-рыштыр үзел-бодалдарым-ны, саналымны кириерин чөпшээрер көрүңер. Өг-бүлө, ооң тургустунары-ниитилелге, күрүнеге эң кол айтырыгларның би-рээзи. Маңаа 30-40 чылдар

кады чурттаар, чарлып, өске өг-бүлө туткан деп чүве шуут чок. Чүгүлө өлүм-чидим чарып болур турган.

Чоокта чаа бир аныяк өг-бүлө чара бадыланчып алыр дээр, ХБАБ органы кезек хуусаа берип каан чүве-дир. Олар ол хуусааны дүргедептер арга бар бе деп менден айтыра-дырлар. Маңаа хары кылдыр Японияның өг-бүлө тутар талазы-биле дуржулгазын маңаа кириери черле ажыктыг болур боор деп санай-дыр мен.

Ол күрүнөдө өг-бүлө тутар деп шийтирлеп алган аныяктар 1 чыл дургузунда тускай курсту өөренип дооскан соонда, аңаа өөрөнгөн деп күрүнө таңмазын салган шынзылганы алгаш, ынчан чүгүлө ХБАБ-тан өгленген дугайында шынзылганы алыр. Ол курска аныяк өг-бүлө деп чүл, күрүнөге ооң укур-дузаны, эр-херээжен кижиниң аразында бот-боттарынга хамаарылгалары, хүлээлгелери, уруг-дарыгны өстүрери, кижизи-дери дээш, өөретпес-ле чүве чок. Ооң түңнели-даа чадавас: деле-гейде эң улуг назылыг кижилер — Японияда. Ортумак назы херээжен улустуң — 82, эр улустуң 81. А бисте 47 хар болгай.

Бо тайылбырның соонда дем-ги аныяктар ол олчаан ХБАБ орга-нынга келбээр. Өг-бүлө быжыг-латтыңан деп билдим.

Ынчангаш мээң саналым: суур, кожуун, хоорай бүрүзүңге аныяк өг-бүлелер-биле ажылдаар хөй-ниити черлерин тургузуп, оларга чагырга черлери, МИЧ албан черлери суртаал ажылдарын чору-дары чугула. А Айлаң Даржааның материалын оорга болдуруп ал-гаш, «төгерик столдардан» орга-низаастап, өг-бүлелерниң чидиг ай-тырыгларын шийтирлээр болзу-вусса, өске социал чидиг айты-рыгларывысты шийтирлээр арга тыптыр. Өг-бүлө шупту чүүлдүн үндезини болганда, өг-бүлениң быжыг, кадык чоруунуң айты-рыглары чогумчалыг болза, ооң-биле чергелештир өске айтырыг-лар: арагалаашкын, кем-херек үүлгедиглери, шээр аарыглар, уругларын азыравас чорук дээш, оон-даа өске чүүлдер чавырлып кээр дээрзинге бүзүрээр мен.

Дадар-оол ДАНЗЫН-ООЛ, Улуг-Хем кожуун чагырга-зында хөй-ниити организация-лар-биле ажыл чорудар чөвү-лелдин даргазы.

«Саяннар кырында хүн» уттундурбас бооп арткан. 1966 чыл. Чурукту өг-бүлө архивинден алган.

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан

МААДЫРНЫҢ ЧЫРЫК АДЫНГА САКТЫЫШКЫН ХҮНУ

Ноябрь 23-те Тывадан Совет Эвилелиниң Маадырларының бирээзи Михаил Артемьевич Бухтуевтиң 85 харлап турарын болгаш ооң чырык адын мөңгөжидип, хөрек тураскаалының чанынга сактыышкынны кылган. Ук хемчег найысылалдың Национал парк аксында Тиелелге шөлүңгө болуп эрткен. Аңаа ооң адын эдилээни № 1 школаның өөреникчилери болгаш башкылары киришкен.

М.В. Франк, Кызылдың № 1 школарының башкысы: «Бистиң школары Совет Эвилелиниң Маадыры М.А.Бухтуевтиң адын эдилеп чоруунга чоргаарланмас аргавыс чок. Бо хүн Маадырның төрүттүнгөн хүнүн демдеглевшаан, ооң чырык адынга мөгейип, сактыышкынны кылдывыс. Бо хүн биске төөгүлүг болушкун хүнү болуп турар». Мария Васильевнаның

чугаалааны-биле алырга, шак мындыг сактыышкыннар хемчеглери өөреникчилериниң патриотчу кижизидилгезинге, төрөөн чуртунга ынак болурунга база тайбың дээш тулчул, амы-тынын берген өгбелериниң маадырлыг чоруун хүндүлөп чоруунга улуг салдарлыг.

Валерия КОНГАР.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ тирттырган чуруктары.

Хүндүткелдин езулары.

Төөгүлүг хүннүн организастыг кезээн № 1 школаның өөреникчилери Ада-чурттуң Улуг дайынының дугайында кысказы-биле чугаалап таныштырган. Совет Эвилелиниң Маадыры Михаил Артемьевич Бухтуев 1925 чылдың ноябрь 23-те Тожу кожуунун Кара-Даш суурунга ажалчын өг-бүлөгө төрүттүнгөн. Кажан немец-фашист дайзыннар-биле демисежил, төрөөн чурту дээш амы-тынын бээр ужурга таваржырда, ол чүгө 19 харлыг турган. Хып дээн чалыы назын үези, М.А.Бухтуев каржы-дошкун дайын үезинде ССРЭ-ниң ат-алдары болгаш хамаарышлас чоруу дээш демисежил тургаш, эрес-дидим тулчуушкунга өлүрткен.

Ада-чурттуң Улуг дайынының маадырларынга болгаш тылдың киржикчилеринге оларның чырык адынга маадырлыг чоруу дээш мөгейбишаан, кажыыдал минутазын кылган.

Школаның өөреникчилери М.А.Бухтуевтиң болгаш өске-даа маадырларның хөрек тураскаалдарының чанынга туруп, ак, кызыл өңнүг гвоздика чечектерни салган.

Өөреникчилер Маадырның дугайында.

Үлгедиг болгаш яла

ХАРЫЫСАЛГАДАН ДӨМЕЙ-ЛЕ ЧАЙЛАВАС

Күрүне кызыгаарын хоойлуга удур 2005 чылда эрткен Өвүр кожуунун Торгалыг суурнун чурттакчылары Аяс Станиславович Апыгга болгаш Андрей Кара-оолович Кончукпана хамаарыштыр Тыва Республиканың Дээди судунуң шииткели күштүг болуп кирген.

2005 чылдың чайынында атсывы билдинмез кижилер-биле Өзүм-оол Байырович Биче-оол күрүне кызыгаарын эрткеш, Моолдун девискээрден 33 баш шээр малды оорлап алганнар. Ук хөрекке хамаарыштыр Федералдыг Айыыл чок албанының эргелели чүгө хамааты Биче-оолга хамаарыштыр кеземче херзэн оттурган база истээн, үлгеткен кемниг херзэ дээш ол ТР-ниң Дээди суду-биле 1 чыл 6 айны колония-чуртталга черинге эрттирер кылдыр шииттирген. Арткан ийи кызыгаар үрекчилеринге хамаарыштыр кеземче херзэ аңгы чорудулга кылдыр үндүртүнгөн болгаш ооң соонда буруудаттырып турарларның ат-

сывының билдинмези-биле холбаштыр ону түр када соксаткан турган. ФААЭ-ниң Өвүр кожуунда салбырының дилеп-тывар хемчеглер чорутканының түңнелинде, 2010 чылда А.С. Апыггының болгаш А.К. Кончукпанның беш чыл бурунгаар үлгеттинген кемниг хөрекке киржилгези тодараттырган.

2010 чылдың октябрь 25-те Тыва Республиканың Дээди суду А.С. Апыггы болгаш А.К. Кончукпанны РФ-тиң КК-ниң 322 чүүлүнүн 2 кезээнде, 158 чүүлүнүн 2 кезээниң, 171, 187 пункт адааның чүүлдеринде (РФ-тиң Күрүне кызыгаарын хоойлуга удур эртери, оор чорук) көрдүнгөн кемниг хөректини үлгеткенинге буруулуг деп

санаан. Оларның буруузуң бүрүнү-биле миннингенин, хөректи истээринге идепкейлиг киржип турганын база ол ышкыш моон мурнунда шииттирбейн чораанын кичээнгейге алгаш, суд ук ийи хамаатыны хосталгазын хөрек кырында казывайн эттине берип болурунун дугайында түңнелге келген. А.С. Апыггы— 3 чыл шенелдеге, А.К. Кончукпанны 3 чыл 3 айда шенелдеге шииткен. Хөректи үлгедип турар үеде кеземчеге онаажып болурунун дугайында эвээш-ле санныг кижини бодап кээр болгай. А хөрек кырында ол ындыг эвес... Хоойлу хажыдып турарлар үлгедип дээш, хөй чылдар эртсе-даа, дөмей-ле харыысалганы чүктээр апаар дээрзин утпаза чогуур.

ФАА-ның Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң парлалга албаны.

Чагаалар аразындан

БАЙЛАК

АРГА-ДУРЖУЛGAZY-БИЛЕ

Шагаан-Арыг хоорайда «50 хардан өрү назылыгларның клузу» хөй-ниити организация ажилдаанындан бээр элзэн каш чыл болу берген. Ооң даргазы Клара Васильевна Төгүс-оол, Шагаан-Арыг хоорай чагыргазының даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы Шораана Тадар-ооловна Семис-оол улуг назылыгларның болгаш ниитизи-биле чурттакчы чоннун социал чидиг айтырыгларын хоочуннарның киржилгези-биле эрткен «төгүс столга» чугаалашкан. Көрбээн чүвези чок, көдүрбээн хөңзэ чок хоочуннар: П.Н.Ондар, Л.Л.Дамба, А.С.Серен, С.М.Хүргүлек, К.В.Хүргүлек, Е.А.Шалган, К.К.Дүрбүлек, Г.М.Даржай, Д.С.Данзын-оол, А.Ф.Старченко, Н.П.Танова, С.М.Сүгежик болгаш өскелер-даа кожуунга херзэженнер ажылын катап диргизер, хоорайның арыг-силиинче, кудумчуларга машина-балгаттын орук шимчээшкенинче кичээнгейни күштелдирериниң талазы-биле боттарының саналдарын кириген.

Хоочуннарның бо клузу улуг назылыгларның уран чүүл бөлгүмнерин организастап, клубка солун кежээлерни база организастап турар. Ынчангаш бо хоорайда пенсионерлер аразында спортчу хемчеглер база эртип турар. Ооң доктаамал киржикчилери А.М.Дөнгүр-оол, М.Д.Түлүш, В.С.Шивит — бо

кожуунда спорттун хоочун Олар ам-даа республикада турар маргылдааларның киржилери бооп артпышаан, түңнелриниң талазы-биле аныкта дудак чок чоруп турарлар.

Бо чылын Улуг назылыглар нүнде клубтун идепкейчилериниң гаш өске-даа хоочуннарга Х.Л.Дамба оларның кады чурнындан 50 чыл болганын дөңзэни сагыш-сеткилге дыка уттундурбас чүүлдерни артты

Шагаан-Арыг хоорайда туттунган стадионнун чанын «Хоочуннар аллеясында» баш хадыларны олурткан. Ол улуг алаак болу бээр. Аңаа рээр мен. Чүге дээрге Шагаан-хоорайда хоочуннар клузу ажылы эки, ол бодунун ажылы даа кошкатпас, улам сайзыра Ынчангаш үе-чергем хоочун амыдыралга ынак, хөй-ниги болгаш кадыкшылы быжыг бол күзедивис.

Валентина МАСПЫК-О

Кара-Кыс ООРЖ

хоочун башкы

ҮПТЕКЧИЛЕР ТУТТУРГАН

Бо хүннерде почта салбырынче үптекчи халдаашкын кылганынга каразыттырып турар аныак улусту Кызыл хоорайның ИХЗ-кеземче херзэ истээр килдистиң ажилдакчылары тут

Ноябрь айның эгезинде ийи билдинмес эр кижин харылзаа ажилдакчызын бижек-биле коргудуп тургаш, почта салбырының кассазындан 300 муң ажыг рубльди оорлаан.

Кем-хөрек үлгедип баш удур планнап тургусканы билдингир. Аныак улус үптээшкын кылырда хоорай кыдыында турар почта салбырын шилип алган. Ажыл хүнү дооступ турда, почтадан эң сөөлгү кижиниң үнерин манап алгаш, олар үнер эжики так дуглапканнар. Бирээзи баартакты ажа халааш, херзэжен кижиниң чанында барган. Ону бижек-биле коргудуп тургаш, үптекчилер кассаны арыдыпкан.

Дарый дилеп тывар килдистиң ажилдакчыларының чедимчелиг кылып чоруткан ажылының түңнелинде, Чадаана хоорайның база Кызыл кожуунун Кара-Хаак суурунун 22 харлыг чурттакчыларын

туткан. Амгы үеде оларны Кызыл хоорайның истелге изолятор тудуп турар.

Акшаны апкаш, аныак улус ла дораан «хөглүг чуртталга» эгелзэннер. Баштай-ла үр хуус кылдыр ийи квартираны хөлз алганнар. Аш-чем аймаа-к курлавырлаттынып, идик-хеп саап, кеттиниң алган. «Мага чараш чуртталгага» 90 муң рубль артып калган турган.

Комсомольская кудумчу почта салбыры чаңгыс эвес, үптээшкениге таваржып кел. Эрткен чылын апрель 11-де үптекчилер оон 36 муң рубльди оорлоонда, таңныылды хүлээп видео-хайгаарал системанын турарын почта салбырынга сүмел турган. Ынчалза-даа бо хүнге чейин ол ам-даа кылдынмаан хөвээр ТР-ниң ИХЗ-ның парлалга албаны.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

№ 4 профтехучилищени 2005 чылда доосканының дугайы Александр Сергеевич ООРЖАККА тывыскан дипломун читкен барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы болгаш Чазаа хамнарның «Тос Дээр» төпчүткен шажын организациязының даргазы

Ай-Чүрек Шиижековна ОЮННУҢ

элекке мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалын илередип турар.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редакторнун хүлээлгезин күөседип турар В.О.КУУЛАР.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7610. Чагыр 142. Номерни парлалгаже дужаганы: график езуугаар — 21.00, хөрек кырында — 20.00.

АГАР САНЫЫСЫ: № 40703810900000010000 ОАО НКО «Тыва-Кредит» Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 049304740. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар хөректиниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирь регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Хөречлелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» ААН-га парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодаалары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.